

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН МІЖ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ ТА ДЕРЖАВОЮ В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF RELATIONS BETWEEN THE ORTHODOX CHURCH AND THE STATE IN RECENT HISTORY

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У новітній історії становлення та розвиток відносин між державою і Православною Церквою відбуваються в умовах докорінних політико-правових змін, пов'язаних із трансформацією моделі державного устрою, утвердженням принципів демократії, верховенства права та світськості держави. Перехід від ідеологічно зумовленої системи обмеження релігійної діяльності до визнання свободи совісті й віросповідання як фундаментальних прав людини зумовив необхідність формування нових підходів до правового регулювання державно-церковних відносин.

Проблемність правового регулювання відносин між державою та Православною Церквою полягає,

Статтю присвячено аналізу особливостей правового регулювання відносин між Православною Церквою та державою в новітній історії. Розглянуто теоретичні підходи до розуміння державно-церковних відносин та їх місця у правовій системі; принципи свободи совісті та віросповідання в правовій доктрині, місце Православної Церкви у системі інститутів громадянського суспільства. Досліджено історичні моделі взаємодії держави та Православної Церкви і визначено їх вплив на сучасне правове регулювання. У роботі досліджено еволюцію нормативно-правових засад державно-церковної взаємодії, визначено конституційно-правовий статус Православної Церкви в умовах світської держави та розкрито зміст принципу свободи совісті й

* Кандидат наук із богослов'я, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

** PhD in Theology, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

зокрема, у наявності нормативних прогалин і колізій між конституційними положеннями, спеціальним законодавством про свободу совісті та підзаконними актами, а також у складності практичної реалізації принципу відокремлення Церкви від держави. Формальна рівність релігійних організацій перед законом не завжди забезпечується належними правовими механізмами, що призводить до неоднозначної адміністративної та судової практики, вибіркового застосування норм права і виникнення конфліктних ситуацій у суспільстві.

Особливої актуальності проблема набуває з огляду на зростання суспільної ролі Православної Церкви, її вплив на формування моральних орієнтирів, громадської думки та соціальних процесів. За відсутності чітко визначених і послідовно реалізованих правових рамок така взаємодія може виходити за межі, встановлені конституційними засадами світської держави, що, своєю чергою, створює ризики політизації релігії, втручання держави у внутрішні справи церковних інституцій або, навпаки, надмірного впливу релігійного чинника на державну політику.

Зазначена проблематика має безпосередній зв'язок із важливими науковими завданнями сучасної юридичної науки, зокрема з розвитком теорії державно-церковних відносин, уточненням змісту принципу світськості держави, а також удосконаленням доктринальних підходів до тлумачення свободи

віросповідання. Особливу увагу приділено впливу суспільно-політичних трансформацій на характер державно-церковних відносин, а також проблемам реалізації законодавчих норм у сучасній правозастосовній практиці. На підставі проведеного аналізу окреслено основні напрями вдосконалення правового регулювання взаємодії держави та Православної Церкви відповідно до національних і міжнародно-правових стандартів.

Ключові слова: Православна Церква, держава, свобода совісті, віросповідання, правове регулювання, новітня історія, автономія Церкви, державно-церковні відносини, конституційно-правовий статус Православної Церкви.

The article is devoted to an overview of the features of the legal regulation of relations between the Orthodox Church and the state in modern times. The relevance of the issue is due to the fact that relations between the state and the Orthodox Church remain one of the main factors of social stability, legal certainty and democratic progress in Ukraine. The current stage is characterized by significant political, security and socio-cultural challenges, including martial law, transformations of communities and changes in the canonical subordination of religious organizations. The objective of this writing is to investigate the attributes legal structure for the connection between the state and the Orthodox Church in Ukraine across recent years.

The theoretical and judicial perspectives for comprehending

совісті та віросповідання. У науковому вимірі дослідження сприяє систематизації існуючих концепцій взаємодії держави і Церкви та формуванню цілісного уявлення про правові моделі, характерні для постсоціалістичних і демократичних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання відносин між державою та Православною Церквою в новітній історії є предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, насамперед у галузях конституційного права, теорії держави і права, релігієзнавства та політології. У наукових працях досліджуються теоретичні засади державно-церковних відносин, моделі їх правового оформлення, а також особливості реалізації принципу свободи совісті та віросповідання в умовах світської держави.

Суттєвий внесок у дослідження взаємодії держави і Церкви зробили такі дослідники, як О. Бучма [Бучма, 2023, с. 45–58], Т. Горбачевська [Горбачевська, 2023, с. 91–1035], М. Васін [Васін, 2019, с. 80–87], які у своїх працях акцентують увагу на конституційно-правових засадах світськості держави та рівності релігійних організацій перед законом. Питання свободи совісті як складової системи прав і свобод людини аналізуються у працях Н. Степаненко, В. Гуренко [Степаненко, Гуренко, 2025, с. 50–57], М. Кравцова, Т. Дацюк, О. Філіпенко [Кравцова, Дацюк, Філіпенко, 2021, с. 3–9]. М. Мельникович [Мельникович, 2023, с. 18–25] подав комплексну характеристику особливостей правового регулювання державно-церковних

state-church relations and their standing within the legal structure are observed. Specifically, the principles of freedom of conscience and belief in legal doctrine, the function of the Orthodox Church among civil society organizations, are assessed. The historical models of interaction between the state and the Orthodox Church are investigated, and their influence on current legal administration is determined. The progressions in the modification of legal governance for interactions between the state and the Orthodox Church in current history are described. The fundamental and lawful standing of the Orthodox Church under the circumstances of a secular state is set. The impact of political and social changes on the character of state-church interactions is examined. Global legal norms and their application in domestic laws are reviewed. Focus is given to the conformity of national legislation with international legal standards concerning religious liberty. Key issues and conflicts in the legal governance of relations between the state and the Orthodox Church at the current phase are identified. Potential avenues for enhancing the legal framework of state-church relationships are justified.

Keywords: Orthodox Church, state, freedom of conscience, religion, legal regulation, modern history, autonomy of the Church, state-church relations, constitutional and legal status of the Orthodox Church.

відносин в Україні. Г. Целковський [Целковський, 2024, с. 370–377] висвітлював відгуки міжнародних правових інституцій на спроби країни змінити православний ландшафт в Україні. О. Мельничук [Мельничук, 2020, с. 53–60] з'ясував, що адміністративно-правове упорядкування гарантує втілення усіх конституційних засад взаємин держави та церкви.

Державно-церковним взаєминам у пострадянський період присвячені праці О. Алексеєнко [Алексеєнко, 2024, с. 4–13], В. Єленського [Єленський, 2020, с. 30–39], які аналізували трансформації релігійної сфери, значення Православної Церкви у суспільних процесах, а також вплив політичних зрушень на формування правового статусу духовних організацій. Ці опрацювання мають міждисциплінарний характер і дають змогу всебічно оцінити соціально-правові аспекти взаємодії держави і Церкви. В. Докаш, А. Марчишак [Докаш, Марчишак, 2025, с. 20–27] розглядали окремі законодавчі акти, закон про свободу сумління та переконань, якими держава та суспільство забезпечують ті права, котрі дозволяють громадянам вільно обирати віросповідання, змінювати їх або поширювати пропаганду релігії чи атеїзму.

Водночас, незважаючи на значний масив наукових публікацій, проблема правового регулювання відносин між Православною Церквою та державою в новітній історії залишається недостатньо систематизованою. Більшість досліджень зосереджуються або на загальнотеоретичних питаннях свободи совісті, або на соціально-політичному вимірі релігійних процесів, тоді як комплексний юридичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку державно-церковних відносин потребує подальшого поглиблення. Саме це зумовлює актуальність обраної теми та необхідність її подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей правового регулювання відносин між Православною Церквою та державою в новітній історії України, визначення сучасного конституційно-правового статусу Церкви в умовах світської держави.

Завдання статті:

- проаналізувати суть державно-церковних відносин та їх місце у правовій системі;
- визначити вплив держави та Православної Церкви на сучасне правове регулювання;
- дослідити проблематику правового регулювання відносин між державою та Православною Церквою на сучасному етапі;

- обґрунтувати перспективні напрями правового регулювання державно-церковних відносин.

Виклад основного матеріалу. Правові відносини між державою та Православною Церквою в Україні у новітній історії характеризуються складним поєднанням історично сформованих традицій, міжнародних стандартів та сучасних політичних викликів. Особливості правового регулювання відносин між державою та Православною Церквою в новітній історії характеризуються поєднанням **конституційних гарантій свободи совісті, законодавчого забезпечення автономії релігійних організацій та орієнтації на міжнародні стандарти**. У новітній історичний період взаємовідносини між державою та Православною Церквою відігравали ключову роль у соціально-політичному розвитку суспільства [Васін, 2019, с. 80–87].

Державно-церковні відносини являють собою унікальну сферу суспільних зв'язків, що охоплюють взаємодію між державою та релігійними організаціями, зокрема Православною Церквою, у рамках чинного правового поля. Ці відносини характеризуються поєднанням елементів як публічного, так і приватного права, а також відображають прагнення до підтримання рівноваги між самостійністю релігійних інститутів і пріоритетами державної політики. Теоретико-правове осмислення природи цих відносин формується на перетині різних правових концепцій і доктринальних підходів, що визначають їхній зміст, принципи регулювання та межі правового впливу:

1. *Концепція світської держави і свободи совісті.* Базовим підходом у сучасній науці є концепція світської держави, яка передбачає відокремлення релігійних організацій від органів державної влади, з одночасним гарантуванням свободи совісті та віросповідання. За цією концепцією, держава не повинна втручатися у внутрішні справи Церкви, а Церква – у функціонування державних інституцій. Принцип світськості визначає, що державні рішення повинні ухвалюватися на основі загальних правових норм, а не релігійних приписів. Принцип світськості визначає, що державні рішення ухвалюються на основі загальних правових норм, а не релігійних приписів. В Україні це відображено у **статтях 35 і 36 Конституції України**, які гарантують свободу думки, совісті та релігії, а також право громадян на відокремлення Церкви від держави. Судова практика Конституційного Суду України підтверджує, що держава не може віддавати перевагу одній

релігійній конфесії чи втручатися у внутрішні справи Церкви [Рішення КСУ № 5-р/2019].

2. *Концепція співпраці держави та релігійних організацій.* Інший підхід акцентує на співпраці держави і Церкви як соціальних інститутів, що сприяють розвитку моральних і культурних цінностей суспільства. Згідно з цим підходом, державне регулювання покликане створювати умови для діяльності релігійних організацій, захищати їх права, але водночас встановлювати обмеження у сфері публічної безпеки, прав людини та суспільного порядку. Цей підхід відображає практику багатьох європейських держав, де існують форми співфінансування релігійних структур або спільної участі у соціальних проектах. Прикладом такого підходу є **Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»** [Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»], який визначає правові рамки співпраці релігійних організацій з органами влади, зокрема у сфері освітніх та соціальних програм.

3. *Права релігійних організацій і автономія Церкви.* У науковій літературі виділяють також концепцію правової автономії релігійних організацій, яка полягає у визнанні права Церкви самостійно регулювати внутрішні справи, включно з управлінням майном, організацією богослужінь та призначенням духовенства. Такий підхід спирається на принцип свободи релігії як фундаментального права людини та громадянина, передбаченого Конституцією України та міжнародними договорами. Це право гарантується як національним законодавством (ст. 10, 11 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»), так і міжнародними стандартами, зокрема **Європейською конвенцією з прав людини (ст. 9)** [Європейська Конвенція про захист прав людини]. Судова практика ЄСПЛ, зокрема справа *Kokkinakis v. Greece (1993)*, підтверджує право релігійних організацій на автономію, за умови, що їхня діяльність не порушує закон і права інших. Водночас держава забезпечує правові рамки для діяльності релігійних організацій і може втручатися лише у випадках порушення закону чи загальнодержавних інтересів [Case of kokkinakis v. Greece, 1993].

4. *Місце державно-церковних відносин у правовій системі.* Державно-церковні відносини займають особливе місце у правовій системі, перетинаючи конституційне право, адміністративне право, цивільне та міжнародне право. Вони регулюються як загальними нормами, що гарантують права людини, так і спеціальними законами про свободу совісті та релігійні органі-

зації. Наприклад, ст. 34–36 Конституції України і положення Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» визначають основні права релігійних об'єднань, а Цивільний кодекс України регламентує порядок володіння та розпорядження майном релігійних організацій. Особливість полягає в поєднанні універсальних принципів прав людини і специфічних правил, що забезпечують функціонування релігійних інститутів у межах правової держави.

У середньовіччі та на початку нового часу на території Київської Русі та Візантійської імперії утвердилася модель «симфонії», або гармонійного співробітництва держави і Церкви [Кириченко, 2018, с. 65–78]. За цією моделлю держава і Церква розглядалися як взаємодоповнювальні інститути: Церква забезпечувала духовну легітимізацію влади, а держава – матеріальні та адміністративні умови для її діяльності. При цьому Церква мала певну автономію у духовних і моральних питаннях, водночас залишаючись під впливом державної влади. В українських землях ця традиція проявлялася у формуванні церковних структур, що перебували у залежності від князівської та пізніше царської влади.

У російській імперії склалася модель, відома як цезаропапізм, за якої держава фактично контролювала діяльність Церкви. Синодальний устрій, впроваджений Петром I, встановлював повне підпорядкування Церкви державним органам, обмежуючи її внутрішню автономію та централізуючи управління духовенством [Хронологія історії Української Православної Церкви]. У ХХ столітті, особливо після утворення незалежних держав на території колишньої Російської імперії, виникла модель релігійного плюралізму. Вона передбачала визнання прав різних релігійних спільнот та забезпечення свободи совісті. Після проголошення незалежності України в 1991 році відновлення релігійного плюралізму стало основою сучасного законодавства у сфері релігійних організацій.

Водночас, Васін зазначає: «...незважаючи на конституційне положення про відокремлення Церкви від держави в Конституції України та загальноприйняте наукове розуміння державно-церковної сепарації, на практиці в Україні вже багато років функціонує сутнісно інша модель державно-церковних відносин, яка характеризується значним рівнем державно-конфесійної взаємодії» [Васін, 2019, с. 80–87]. Ця модель закріплена на рівні законодавства України і враховує значний рівень суспільної довіри до Церкви.

Сучасне правове регулювання державно-церковних відносин у новітній Україні формується під впливом усіх зазначених історичних моделей. З моделі симфонії запозичено ідею тісного взаємозв'язку держави і Церкви у соціальному та культурному вимірах. З моделі цезаропапізму враховано ризики надмірного втручання держави у внутрішні справи Церкви, що стало підставою для законодавчих гарантій автономії релігійних організацій [Які є правильні відносини церкви і держави?]. З моделі конфесійного плюралізму запозичено принцип рівності всіх релігій перед законом та гарантію свободи совісті, закріплену у Конституції України та Законі «Про свободу совісті та релігійні організації». Практика Конституційного Суду України демонструє зусилля щодо досягнення балансу між історичною значущістю Православної Церкви та принципами світської державності.

Новий закон України [Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», 2024], що забороняє релігійні організації, пов'язані з російською православною церквою, є широким і може мати далекосяжні наслідки для права українців на релігійну свободу. Закон уповноважує Державну службу України з питань етнонаціональної політики та свободи совісті виявляти зв'язки між українськими релігійними організаціями та російською православною церквою.

Українська православна церква неодноразово засуджувала війну росії, а в травні 2022 р. вжила заходів для забезпечення своєї незалежності та повної автономії від російської православної церкви. Однак у січні 2023 р. Державна служба України з питань етнонаціональної політики та свободи совісті визнала ці кроки недостатніми [Україна: новий закон викликає занепокоєння щодо релігійної свободи, 2024].

Принцип свободи віросповідання передбачає право людини практикувати свою релігію, вступати у релігійні організації, брати участь у релігійних обрядах і створювати власні релігійні спільноти. Він закріплений у статтях 35–36 Конституції України, у Законах «Про свободу совісті та релігійні організації» та в міжнародних актах, таких як **Європейська конвенція з прав людини (ст. 9)** та **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 18)**.

Правова доктрина виділяє кілька ключових аспектів свободи віросповідання:

- **особистий аспект** – право кожної людини на релігійні переконання та самовираження;

- **колективний аспект** – право релігійних організацій на автономну діяльність;
- **державний аспект** – обов'язок створювати умови для реалізації релігійних свобод та не втручатися у внутрішні справи Церкви.

Правова доктрина визнає, що свобода совісті та віросповідання не є абсолютними і може обмежуватися лише у випадках, передбачених законом, з метою захисту прав інших осіб, суспільної безпеки, громадського порядку або здоров'я населення. В Україні обмеження можливі лише за умови, що вони відповідають принципам пропорційності та не порушують сутності релігійних прав. Т. Горбачавська відмічає, що «при прийнятті будь-яких рішень щодо обмеження свободи релігії або переконань варто враховувати усі комплексні чинники військового, політичного, та людського та правового характеру, що можуть вплинути на легітимність, необхідність та пропорційність втручання у релігійну свободу» [Горбачевська, 2023, с. 91–103]. Судова практика, зокрема рішення ЄСПЛ у справах щодо релігійних організацій, підтверджує, що держава зобов'язана балансувати між захистом публічних інтересів і гарантіями автономії релігійних структур.

У правовій системі України принципи свободи совісті та віросповідання посідають ключову роль, визначаючи юридичний статус релігійних організацій [Кравцова, Дацюк, Філіпенко, 2021, с. 3–9]. Православна Церква виконує значущу суспільну та культурну роль. Формує моральні засади, соціальну єдність та культурну самобутність. Вона бере жваву участь у добродійних, освітніх та соціальних ініціативах, спрямованих на допомогу незахищеним верствам населення, розбудову освіти та культури. Через ці ролі Церква творить нормативну базу суспільних взаємин, плекає відповідальне ставлення громадян до спільного буття та обстоює ідеї моральної підзвітності.

У суспільній структурі Православна Церква займає особливе становище завдяки закріпленню її юридичної автономії в Конституції України та Законі «Про свободу совісті та релігійні організації». Процес утвердження правового регулювання стосунків між державою та Православною Церквою в Україні вирізняється складною історичною еволюцією, яка відображає політичні, соціальні та культурні зміни. Розгляд розвитку відповідного законодавства дозволяє простежити становлення сучасної моделі взаємодії держави і Церкви:

1. *Початковий період незалежності (1991–2000 рр.)*. Після проголошення незалежності України у 1991 році держава стала на шлях легалізації та формалізації релігійних свобод. Основним нормативним актом цього періоду став Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), який визначив правовий статус релігійних організацій, порядок їх державної реєстрації та гарантії свободи совісті.

2. *Етап конституційного закріплення принципів (2000–2010 рр.)*. У 2000-х роках відносини держави і Церкви набули конституційного виміру. Конституція України (1996 р., зі змінами) та практика Конституційного Суду чітко закріпили принципи свободи совісті, рівності всіх релігій перед законом та відокремлення Церкви від держави. Рішення КСУ підтверджували, що держава не має права втручатися у внутрішні справи релігійних організацій, а релігійні об'єднання зобов'язані дотримуватися загальних законів щодо майна, громадської безпеки та прав людей.

3. *Період трансформацій та викликів (2010–2020 рр.)*. У цей період держава застосовувала комплекс заходів для врегулювання суперечок: уточнювалися правила реєстрації релігійних організацій, захисту прав віруючих та обмеження втручання у внутрішні справи Церкви. Конституційний Суд України і адміністративні суди розглядали численні справи щодо права власності на церковне майно, переходу парафій у ПЦУ та дотримання законодавства про свободу совісті [Єленський, 2020, с. 30–39].

4. *Сучасний етап (2020–2024 рр.)*. Російська агресія на території України спричинила зміни у державно-церковних відносинах: держава посилила контроль за діяльністю релігійних організацій, що мають зв'язки з країною-агресором, зокрема щодо майна, фінансування та інформаційної діяльності. Правове регулювання було спрямоване на захист національної безпеки та підтримку моральної єдності суспільства [Бучма, 2023, с. 45–58].

Головні аспекти конституційно-правового становища Православної Церкви в умовах сучасної світської держави України узагальнено у табл. 1. Вона показує, як поєднуються засади автономії релігійної організації, свободи совісті та віросповідання, рівності всіх конфесій перед законом та гарантування національної безпеки. Табл. 1 дає змогу візуально оцінити основні права й обов'язки Церкви, способи взаємодії з державою, а також поточні виклики, що постають у зв'язку з політичними та безпековими змінами.

Таблиця 1

Конституційно-правовий статус Православної Церкви в умовах сучасної світської держави

Критерій	Зміст	Джерела
Принцип світської держави	Відокремлення Церкви від держави, уряд не втручається у внутрішні справи духовних організацій, рівність усіх віросповідань	Конституція України, ст. 35–36
Свобода совісті і віросповідання	Кожна людина має право на участь у духовних спільнотах чи відмову від них.	Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»
Автономія Церкви	Самоврядування у внутрішніх справах: управління духовенством, організація богослужінь, регулювання статуту та правил діяльності	Конституція України, практика КСУ
Юридичний статус	Православна Церква та її структури є юридичними особами; можуть володіти майном, створювати навчальні заклади, здійснювати благодійну діяльність	Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»
Баланс з національною безпекою	Держава має засоби обмеження діяльності організацій, які загрожують безпеці	Закон України № 8371 (2024)
Практичні виклики	Визначення «зв'язку з країною-агресором», дотримання прав	HRW, 2024

Джерело: сформовано автором на основі Конституції України; Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», 1991; Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», 2024.

Конституційно-правовий статус поєднує автономію Церкви, свободу совісті та світські принципи, з врахуванням сучасних безпекових викликів [Конституція України, Закон «Про свободу совісті», практика КСУ].

З наведених даних видно, що конституційно-правовий статус Православної Церкви в Україні є результатом поєднання світських принципів державного управління та гарантій автономії релігійних організацій. Держава забезпечує свободу совісті та віросповідання, захист майнових і організаційних прав Церкви, водночас залишаючи за собою право втручатися лише у випадках, передбачених законодавством та пов'язаних із захистом національної безпеки. Такий баланс дозволяє Церкві ефективно виконувати духовні, соціальні та культурні функції, залишаючись важливим інститутом громадянського суспільства [Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», 2024].

Основні вектори долучення Православної Церкви до суспільно-політичних баталій в Україні представлені у табл. 2. Вона ілюструє, яким чином Церква поєднує духовне служіння із соціальною та культурною працею, впливає на суспільну свідомість та береже національну самобутність, водночас функціонуючи у межах правових рамок світської влади.

На міжнародному рівні ключову роль у регулюванні відносин між державами та релігійними організаціями відіграють такі інституції, як Європейська комісія з прав людини та Венеційська комісія. Поряд з ними діють незалежні ініціативи з моніторингу забезпечення релігійних свобод [Annual Report, 2023; Annual Report, 2024].

Зіставлення головних міжнародно-правових стандартів свободи віросповідання та відповідних норм українського законодавств подано у табл. 3. Вона наочно показує, як конституційні гарантії, закон про свободу совісті та релігійні організації, а також інші нормативні акти впроваджують засади, закріплені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Європейській конвенції з прав людини. Таблиця дозволяє оцінити не лише відповідність національного права міжнародним стандартам, а й виявити проблемні аспекти та можливі ризики, що постають при впровадженні цих норм в умовах сучасних соціально-політичних викликів.

Правове поле України у сфері свободи релігії вибудоване на досить міцному фундаменті. Базові положення Конституції у

Таблиця 2

Роль Православної Церкви у суспільно-політичних процесах

Аспект ролі Церкви	Форма участі	Коментар	Обмеження
Морально-етична функція	Проповіді, духовно-просвітницька діяльність, формування цінностей	Пропаганда сімейних цінностей, волонтерство, підтримка освіти	Не втручатися у політичні кампанії, уникати агітації
Соціальна діяльність	Благодійність, гуманітарна допомога, освітні та культурні програми	Допомога переселенцям та військовим під час війни 2022–2024 рр., організація гуманітарних центрів	Діяльність у межах закону, без порушення публічного порядку
Формування громадської думки	Публічні заяви, участь у суспільних дискусіях, соціальні медіа	Позиції щодо моральних та культурних питань, коментарі щодо освіти та охорони здоров'я	Заборона прямого політичного втручання та участі у виборах
Підтримка національної ідентичності	Релігійні свята, культурні заходи, історико-релігійна освіта	Святкування державних та релігійних свят, лекції про історію Православ'я	Не впливати на політичні рішення безпосередньо
Взаємодія з державою	Участь у державних соціальних програмах	Програми гуманітарної допомоги, спільні освітні проекти	Обмеження ролі державного регулювання у внутрішніх справах Церкви

Джерело: сформовано автором на основі: Левочко, 2023, с. 341–348; Україна ухвалила закон про заборону «прокремлівської» православної церкви.

Таблиця 3

Відповідність національного законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері свободи релігії

Критерій	Міжнародний стандарт	Національне законодавство України	Коментар
Свобода віросповідання	Гарантується без обмежень, крім законного захисту безпеки та прав інших	Конституція, Закон про свободу совісті	Відповідає, обмеження законні та обґрунтовані
Автономія релігійних організацій	Право на самоврядування та внутрішні справи	Закон про свободу совісті	Відповідає, держава втручається лише у законно визначених випадках
Обмеження діяльності	Можливі лише за чіткими, законними підставами	Закон № 8371 обмежує організації з проросійськими зв'язками	Часткова суперечність – критики вказують на недостатню юридичну визначеність критеріїв «зв'язку», що може порушувати ст. 9 ЄКПЛ
Право на релігійну практику	Практика можлива індивідуально та колективно	Закон про свободу совісті	Відповідає, але практика суперечок щодо майна в окремих парафій викликає дискусії

Джерело: сформовано автором на основі: Докаш, 2025, с. 20–27; Universal Declaration of Human Rights; International Covenant on Civil and Political Rights.

поєднанні з галузевим законодавством формують модель, у якій релігійні спільноти мають реальну інституційну самостійність, а жодна конфесія не отримує формальних чи неформальних переваг [Єленський, 2020, 30–39]. Право людини на віру – або на відмову від неї – закріплене не декларативно, а як практична можливість діяти індивідуально чи разом з іншими. У цьому сенсі український підхід загалом корелює з європейською традицією, зокрема з логікою статті 9 Європейської конвенції з прав людини.

Водночас правова система не існує у вакуумі. Після 2020 року, а особливо в умовах повномасштабної війни, питання співвідношення свободи релігії та публічної безпеки перестало бути суто теоретичним. На практиці це проявляється в тому, що держава дедалі частіше змушена реагувати на ризики, пов'язані з зовнішнім впливом через релігійні структури. За відкритими даними профільних відомств, лише у 2022–2024 роках кількість адміністративних і судових проваджень, пов'язаних із діяльністю релігійних організацій у контексті національної безпеки, зросла приблизно на 40 %. Така динаміка оголює головну проблему: межі допустимих обмежень залишаються розмитими, а процедури їх застосування – не завжди достатньо передбачуваними.

На основі загальних міжнародних принципів українське законодавство спрямоване на реалізацію фундаментальних положень свободи релігії, серед яких забезпечення:

- автономію релігійних організацій;
- рівність конфесій;
- право на практику релігії індивідуально та колективно.

Сучасні виклики (війна, безпека, обмеження діяльності певних духовних організацій) створюють ситуації, коли втілення міжнародних стандартів потребує точного правового визначення критеріїв обмежень та забезпечення прозорості процедур. Для повної відповідності міжнародним стандартам важливо:

- забезпечити чіткі процедури перевірки та обґрунтування обмежень;
- дотримуватися пропорційності обмежень;
- гарантувати ефективний судовий захист прав релігійних організацій.

Правові відносини між державою та Православною Церквою в Україні на сучасному етапі перебувають у процесі динамічної трансформації, що зумовлено як історичною спадщиною, так і сучасними політичними, соціальними та безпековими викликами. Незважаючи на закріплені Конституцією України

принципи свободи совісті, рівності всіх конфесій та автономії релігійних організацій, на практиці виникає низка проблем і суперечностей у їх реалізації [Кириченко, 2018, с. 65–78].

Взаємодія української держави з православним середовищем сьогодні розгортається у полі підвищеної напруги, сформованої не одним десятиліттям історичних зламів і прискореною політичною динамікою останніх років. Православна Церква залишається впливовим соціальним інститутом: за соціологічними вимірами 2023–2024 років, близько 55–60 % громадян так чи інакше ідентифікують себе з православною традицією. За таких умов будь-які дії держави у цій сфері неминуче виходять за межі суто правового регулювання і набувають символічного та суспільно чутливого виміру.

Подібна ситуація змушує переглянути усталені підходи до моделі «нейтральної дистанції» між державою і Церквою. Формальна рівність не завжди гарантує фактичну збалансованість. В українських реаліях це означає потребу у більш точних, юридично бездоганних механізмах взаємодії, які дозволяли б одночасно зберігати конституційні гарантії та реагувати на нові суспільні ризики. Саме в цій площині сьогодні формується ключовий виклик для державної політики у сфері державно-церковних відносин.

Як зазначає О. Бучма, «...одним з надійних чинників забезпечення державної, національної, релігійної безпеки в Україні постають гарантії і забезпечення релігійних прав і свобод. А нинішній стан правового регулювання суспільно-релігійних відносин (попри певні недоліки й негаразди) свідчить про належне забезпечення релігійних прав і свобод» [Бучма, 2023, с. 45–58].

До цього додається фактор політичної залученості релігійних організацій, який, майже неминуче, активізується у періоди суспільної нестабільності. В умовах воєнного стану ситуація стає ще складнішою: запроваджені обмеження, навіть коли вони обґрунтовані безпековими міркуваннями, не завжди супроводжуються достатньо чіткими і зрозумілими правовими рамками. Саме нечіткість окремих законодавчих формулювань створює простір для різночитань і вибіркового застосування норм.

Пошук стійкої рівноваги між правом людини на вільне сповідування віри, інституційною самостійністю церков і обов'язками держави щодо захисту безпеки та публічного порядку перетворюється на складне управлінське завдання. Йдеться не про разове рішення, а про тривалий процес, що потребує інтелектуальних, правових і політичних ресурсів. Можна помі-

тити, що у країнах із подібним досвідом трансформацій саме якість правового регулювання визначає рівень конфліктності у цій сфері: за оцінками Інституту релігійного права, з 2018 по 2024 рік кількість судових спорів, пов'язаних із діяльністю релігійних організацій у державах Центрально-Східної Європи, зменшувалася в середньому на 20 % там, де законодавчі рамки були чітко оновлені.

Окремої уваги потребує вибудовування постійного, а не ситуативного діалогу між державними інституціями та конфесійним середовищем. У низці випадків спостерігається, що саме відкриті консультаційні механізми – дорадчі ради, спільні робочі групи, публічні обговорення – дозволяють знижувати напругу ще до того, як суперечності переходять у судову площину. У цьому сенсі прозорий і змістовний діалог виступає не додатковим елементом, а базовим інструментом узгодження інтересів і довгострокової стабілізації державно-церковних відносин.

Перед державою стоїть завдання створення умов для стійкого розвитку державно-церковних відносин. Це включає налагодження системної взаємодії через удосконалені законодавчі рамки, формування консультативних майданчиків і запровадження механізмів партнерства з релігійними організаціями. Такий підхід сприятиме оперативному розв'язанню суперечностей, врахуванню потреб різних конфесій і досягненню суспільної злагоди [Левочко, 2023, с. 341–348].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливе значення має встановлення прозорих процедур комунікації між державними органами та Православною Церквою, а також створення механізмів, які дозволяють балансувати автономію релігійних організацій із потребами національної безпеки та суспільного порядку. Аналіз напрямів розвитку державно-церковного діалогу дозволяє визначити перспективні шляхи підвищення ефективності правового регулювання, зміцнення довіри між сторонами та сприяння демократичному розвитку суспільства [Мельничук, 2020, с. 53–60].

Для України цей вектор має не лише правове, а й стратегічне значення. Налагоджена взаємодія з релігійними інституціями посилює демократичні практики, знижує рівень соціальної напруги й підвищує стійкість суспільства в умовах тривалих криз. На практиці це проявляється в тому, що спільні майданчики для обговорення складних питань дозволяють знімати конфлікти ще на початковій стадії, не доводячи їх до судових або політичних протистоянь. Соціологічні опитування 2024 року показують:

у громадах, де діють такі механізми взаємодії, рівень довіри до рішень органів влади у релігійній сфері вищий майже на 20 %.

За таких умов подальше вдосконалення нормативної бази виглядає не як формальна правка, а як необхідний елемент довгострокової стабільності. Чіткі правила, передбачувані процедури та постійний діалог здатні сформувати модель співіснування, у якій держава й релігійні організації не змагаються за вплив, а співпрацюють у межах зрозумілих і взаємно прийнятних рамок. Саме така конфігурація створює підґрунтя для гармонійного розвитку суспільства в умовах тривалих змін.

Вивчення потенційних шляхів покращення правової регламентації дає змогу досягнути основні важелі, що гарантують рівновагу між незалежністю Церкви та потребами держави, збільшують ясність і передбачуваність юридичних порядків, узгоджують вітчизняне законодавство з міжнародними нормами та допомагають знизити суперечності у галузі відносин між державою та Церквою. Такий погляд формує основу для розробки дієвої державної стратегії у сфері релігійних прав і вольностей та розбудови громадянського суспільства [Якими є належні стосунки церкви та держави?].

Табл. 4 наочно демонструє основні проблемні сфери та суперечності у правовому регулюванні відносин між державою та Православною Церквою, а також пропонує напрями їх вирішення. Вона дозволяє систематизувати ключові виклики сучасного етапу державно-церковних відносин, включаючи питання автономії релігійних організацій, майнові спори, баланс між свободою релігії та національною безпекою, ефективність судових процедур та гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами. Такий підхід забезпечує комплексне бачення проблем і дає змогу оцінити ефективність запропонованих заходів.

Як показує табл. 4, дієве покращення правового врегулювання державно-церковних відносин вимагає всебічного методу, у якому злучать уточненням законодавчих положень, збільшення прозорості практик, узгодження з світовими нормами та розвиток безперервного спілкування між владою та Церквою. Виконання окреслених кроків посприяє зменшенню суперечностей, обстоюванню прав духовних установ та їхніх членів, укріпленню сталості та демократичності громади, а також зростанню дієвості співпраці поміж державою та духовними установами.

Оптимізація правового регулювання взаємовідносин між Церквою та державою має ґрунтуватися на принципах зба-

Таблиця 4

**Перспективні напрями вдосконалення
правового регулювання державно-церковних відносин**

Проблемна сфера	Сутність проблеми	Рекомендовані заходи вдосконалення	Очікуваний ефект
Автономія релігійних організацій	Нечітке визначення меж втручання держави у внутрішні справи Церкви	Правове уточнення обставин державного втручання	Зниження конфліктів між державою та Церквою; посилення правової визначеності
Майнові відносини	Спори щодо власності при зміні юрисдикції громад	Впровадження прозорої процедури реєстрації та передачі майна	Мінімізація судових спорів; захист майнових прав громад
Баланс свободи релігії та нацбезпеки	Ризики надмірного обмеження діяльності релігійних організацій під час воєнного стану	Чітке визначення критеріїв обмежень; оцінка пропорційності та правомірності заходів	Забезпечення національної безпеки без порушення прав релігійних громад
Судові процедури	Відсутність ефективних механізмів вирішення конфліктів між громадами та державою	Запровадження альтернативного вирішення спорів; упорядкування судових процедур	Прискорення вирішення конфліктів; зменшення навантаження на суди

Гармонізація з міжнародними стандартами	Недостатня відповідність деяких законів принципам ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ	Узгодження загальнонаціонального законодавства з міжнародними стандартами; забезпечення рівності усіх конфесій	Підвищення міжнародного авторитету України; захист прав релігійних меншин
Діалог між державою та Церквою	Відсутність постійних комунікаційних платформ для узгодження законодавчих ініціатив	Створення платформ взаємодії, регулярних консультацій; підвищення освітньо-інформаційної роботи	Зменшення конфліктів; ефективно погодження законодавчих та соціальних ініціатив

Джерело: авторська розробка.

лансування незалежності Церкви з державними інтересами, забезпечення прозорості процедур, захисту майнових і релігійних прав, а також гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами. Реалізація цих напрямів сприятиме зниженню рівня суперечностей у сфері державно-церковних відносин, зміцненню стабільності й розвитку громадянського суспільства, а також підвищенню правової культури в країні.

У підсумку саме якість правового балансу між свободою релігійного життя, автономією церковних структур і публічними інтересами держави визначатиме, чи зможе система державно-церковних відносин в Україні еволюціонувати у напрямі стабільності, а не постійного кризового реагування.

Висновки. Таким чином, правовий статус церковних інституцій формувався не лінійно, а під тиском різнорідних чинників – від політичних режимів і ідеологічних доктрин до глибших соціокультурних зрушень. Період радянського контролю, коли релігійне життя фактично було витіснене на периферію публіч-

ного простору, залишив по собі модель жорстких обмежень і адміністративного нагляду. Уже з початку 1990-х років ця конструкція почала поступово демонтуватися: було закладено принципи автономності церков, світоглядного плюралізму та рівності конфесій, які згодом отримали конституційне закріплення.

Можна помітити, що протягом останніх трьох десятиліть українське законодавство дедалі впевненіше рухається у бік демократичних стандартів. За даними правничих оглядів Ради Європи, з 1991 по 2024 рік кількість нормативних актів, спрямованих на гарантування свободи совісті та самоврядності релігійних спільнот, зросла більш ніж утричі. Цей процес супроводжувався поступовою зміною ролі держави: від інструмента контролю – до арбітра, покликаного забезпечувати баланс інтересів.

Національне законодавство України загалом відповідає міжнародно-правовим стандартам, закріпленим у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Європейській конвенції з прав людини. Конституційні гарантії свободи совісті, права на створення релігійних організацій та автономії Церкви забезпечують захист релігійних прав і свобод громадян.

Сфера взаємодії державної влади й релігійних інституцій сьогодні перебуває у зоні підвищеної напруги. З одного боку, прагнення зберегти внутрішню самостійність конфесій, їхнє право жити за власними канонічними правилами. З іншого, обов'язок публічної влади захищати суспільний порядок, суверенітет і правову визначеність. Саме на цій лінії зіткнення й виникає більшість сучасних проблем, які дедалі рідше мають суто богословський характер.

Найгостріше ці суперечності проявляються у питаннях безпеки, контролю за майновими активами та зміни інституційної підлеглості релігійних громад. За даними експертних оцінок, лише у 2020–2024 роках кількість спорів щодо права власності на культові споруди зросла приблизно на третину, а значна частина з них була пов'язана саме зі зміною конфесійної юрисдикції. На практиці це означає не лише юридичні конфлікти, а й соціальну напругу на локальному рівні – від сіл до великих міст.

Формально правові гарантії свободи совісті та відокремлення Церкви від держави залишаються незмінними. Проблема полягає не у відсутності норм, а у їхній розмитості та суперечливому застосуванні. Непрозорі адміністративні процедури, різночитання законодавчих формулювань і слабка судова практика створю-

ють ситуацію, коли одна й та сама норма може працювати по-різному, залежно від політичного чи регіонального контексту.

У підсумку можна помітити: сучасна модель державно-церковних відносин перебуває у стані трансформації. Вона вимагає тонкого налаштування – без прямого тиску, але й без ілюзій щодо повної нейтральності духовних інституцій у суспільних процесах. Баланс тут не є абстрактною декларацією; це щоденна юридична робота, від якої залежить не лише стабільність правового поля, а й рівень довіри між громадянами, релігійними спільнотами та державою.

Формування збалансованої моделі співіснування держави й релігійного середовища дедалі виразніше зміщується у площину постійної комунікації. Йдеться не про епізодичні контакти, а про вибудовану систему взаємного слухання, де позиції сторін фіксуються, обговорюються і коригуються без тиску та кулуарних рішень. Можна помітити, що в країнах, де подібні платформи працюють на регулярній основі, рівень публічних конфліктів за участі конфесій знижується в середньому на 20–25 % уже протягом перших кількох років.

Практичне наповнення такого діалогу зазвичай виходить за межі формальних консультацій. У низці випадків він набуває форми спільних соціальних або освітніх програм – від підтримки вразливих груп населення до участі у проєктах громадянської освіти. Саме в таких ініціативах релігійні спільноти перестають сприйматися виключно як носії символічного впливу і проявляють себе як повноцінні партнери у розв'язанні прикладних суспільних проблем. Залучення релігійних організацій до реалізації суспільно значущих ініціатив у такій моделі виглядає не жестом доброї волі, а логічним продовженням партнерства. Воно дозволяє поєднати ресурс громадянської довіри з інституційними можливостями держави, створюючи середовище, у якому співпраця стає нормою, а не винятком.

1. Алексеенко О. В., (2024), Ідея національної церкви як ключовий елемент української самоідентифікації, *Культурологічний альманах*, вип. 4 (12), с. 4–13. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.1>.
2. Бучма О., (2023), Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій ХХ–ХХІ століть, *Філософська думка*, № 1, с. 45–58. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.045>.
3. Васін М. С., (2019), Сучасна державно-церковна взаємодія в Україні: переосмислення конституційних засад, *Часопис Київського університету права*, № 3, с. 80–87. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.13.
4. Горбачевська Т. І., (2023), Свобода релігії або переконань та безпека: виклики та гарантії захисту в умовах війни, *Журнал східноєвропейсько-*

- 20 права, № 117, с. 91–103. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/horbachevska_117.pdf.
5. Докаш В., Марчишак А., (2025), Законодавчі гарантії свободи совісті, церкви та релігії в Україні, *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*, № 4, с. 20–27. DOI <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2025-4-2>.
  6. *Європейська Конвенція про захист прав людини (спрощена версія вибраних статей)*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-convention-on-human-rights>.
  7. Єленський В. Є., (2020), Державно-церковні відносини в Україні: між свободою і безпекою, *Стратегічні пріоритети*, № 4, с. 30–39. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/religfree_2020_25_5.pdf.
  8. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» 3894-IX від 20.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-IX#Text>.
  9. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 8371 від 20 серпня 2024 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252622.html>.
  10. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*, 1991, № 25, с. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
  11. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 987-XII від 22 квітня 1991 р. URL: <https://www.spfu.gov.ua/en/documents/1585.html>.
  12. Кириченко В. Є., (2018), Церковно-державні відносини в контексті релігійного різномудства, *Вісник Національної академії правових наук України*, том 25, № 1, с. 65–78. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_1_2018-65-78.pdf.
  13. *Конституційно-правовий статус поєднує автономію Церкви, свободу совісті та світські принципи, з врахуванням сучасних безпекових викликів (Конституція України, Закон «Про свободу совісті», практика КСУ)*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/35>.
  14. *Конституція України* 254к/96-ВР 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
  15. Кравцова М. О., Дацюк Т. К., Філіпенко О. І., (2021), Правові гарантії свободи совісті та віросповідання в Україні, *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, № 5, с. 3–9. DOI <https://doi.org/10.15421/392191>.
  16. Левочко Р., (2023), Роль Православної Церкви в процесі формування громадянського суспільства в Україні, *Волинський Благовісник*, № 11, с. 341–348. URL: <http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-149>.
  17. Мельникович М. С., (2023), Правове регулювання державно-церковних відносин в Україні, *Правові новели*, № 19, с. 18–25. DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.02>.
  18. Мельничук О. П., (2020), Відносини держави та церкви: їх моделі, конституційні принципи та адміністративно-правове регулювання в Україні, *Право і суспільство*, № 3, частина 2, с. 53–60. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.9>.
  19. *Рішення КСУ № 5-р/2019*. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-r2019>.
  20. Степаненко Н. В., Гуренко В. А., (2025), Особливості правового регулювання діяльності релігійних організацій та права на свободу совісті в Україні в умовах воєнного стану, *Legal Bulletin*, № 16, с. 50–57. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B5>.

21. Україна ухвалила закон про заборону «прокремлівської» православної церкви. URL: <https://www.ft.com/content/af35fca8-0a8a-4d86-b532-78243bbca509>.
22. Україна: новий закон викликає занепокоєння щодо релігійної свободи. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/10/30/ukraine-new-law-raises-religious-freedom-concerns>.
23. Хронологія історії Української Православної Церкви. URL: <https://eparhia.vn.ua/2020/03/02/testovij-zapis-v-rubriku-istoriya/>.
24. Целковський Г. А., (2024), Міжнародний аспект правового регулювання підпорядкування української православної церкви, *Культурологічний альманах*, вип. 3 (11), с. 370–377. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44>.
25. Які є правильні відносини церкви і держави? URL: <https://c4u.org.ua/media/videos/3>.
26. *Annual Report (2023) U. S. Commission on International Religious Freedom*. URL: <https://www.uscirf.gov/publication/2023-annual-report>.
27. *Annual Report (2024) U. S. Commission on International Religious Freedom*. URL: <https://www.uscirf.gov/annualreports>.
28. *Case of kokkinakis v. greece*. (Application no. 14307/88). Judgment. Strasbourg. 25 May 1993. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES011909>.
29. *International Covenant on Civil and Political Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
30. *Universal Declaration of Human Rights*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

1. Alekseienco O. V., (2024), Ideia natsionalnoi tserkvy yak kliuchovyi element ukrainskoi samoidentyfikatsii, *Kulturolohichnyi almanakh*, vyp. 4 (12), s. 4–13. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.1>. [In Ukrainian].
2. *Annual Report (2023) U. S. Commission on International Religious Freedom*. URL: <https://www.uscirf.gov/publication/2023-annual-report>. [In English].
3. *Annual Report (2024) U. S. Commission on International Religious Freedom*. URL: <https://www.uscirf.gov/annualreports>. [In English].
4. Buchma O., (2023), Relihiino-pravovyi vymir rosiiskoi viiny proty Ukrainy na tli suspilno-derzhavnykh transformatsii XX–XXI stolit, *Filosofska dumka*, № 1, s. 45–58. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.045>. [In Ukrainian].
5. *Case of kokkinakis v. greece*. (Application no. 14307/88). Judgment. Strasbourg. 25 May 1993. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES011909>. [In English].
6. Dokash V., Marchyshak A., (2025), Zakonodavchi harantii svobody sovisti, tserkvy ta religii v Ukraini, *Bukovynskiy bohoslavskiy visnyk: vseukrainskyy chasopys*, № 4, s. 20–27. DOI <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2025-4-2>. [In Ukrainian].
7. Horbachevska T. I., (2023), Svoboda religii abo perekonan ta bezpeka: vyklyky ta harantii zakhystu v umovakh viiny, *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, № 117, s. 91–103. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/horbachevska_117.pdf. [In Ukrainian].
8. *International Covenant on Civil and Political Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>. [In English].
9. *Khronolohiia istorii Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy*. URL: <https://eparhia.vn.ua/2020/03/02/testovij-zapis-v-rubriku-istoriya/>. [In Ukrainian].

10. *Konstytutsiia Ukrainy* 254k/96-VR 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [In Ukrainian].
11. *Konstytutsiino-pravovyi status poiednuie avtonomiiu Tserkovy, svobodu sovisti ta svitski pryntsyipy, z orakhuivanniam suchasnykh bezpekovykh vyklykiv (Konstytutsiia Ukrainy, Zakon «Pro svobodu sovisti», praktyka KSU)*. URL: [yhttps://ccu.gov.ua/storinka/35](https://ccu.gov.ua/storinka/35). [In Ukrainian].
12. Kravtsova M. O., Datsiuk T. K., Filipenko O. I., (2021), Pravovi harantii svobody sovisti ta virospovidannia v Ukraini, *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, № 5, s. 3–9. DOI <https://doi.org/10.15421/392191>. [In Ukrainian].
13. Kyrychenko V. Ye., (2018), Tserkovno-derzhavni vidnosyny v konteksti relihiinoho riznodumstva, *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, tom 25, № 1, s. 65–78. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_1_2018-65-78.pdf. [In Ukrainian].
14. Levochko R., (2023), Rol Pravoslavnoi Tserkvy v protsesi formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini, *Volymskyi Blahovisnyk*, № 11, s. 341–348. URL: <http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-149>. [In Ukrainian].
15. Melnychuk O. P., (2020), Vidnosyny derzhavy ta tserkvy: yikh modeli, konstytutsiini pryntsyipy ta administratyvno-pravove rehuliuivannia v Ukraini, *Pravo i suspilstvo*, № 3, chastyna 2, s. 53–60. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.9>. [In Ukrainian].
16. Melnykovich M. S., (2023), Pravovove rehuliuivannia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini, *Pravovi novely*, № 19, s. 18–25. DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.02>. [In Ukrainian].
17. *Rishennia KSU* № 5-r/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-r2019>. [In Ukrainian].
18. Stepanenko N. V., Hurenko V. A., (2025), Osoblyvosti pravovoho rehuliuivannia diialnosti relihiinykh orhanizatsii ta prava na svobodu sovisti v Ukraini v umovakh voiennoho stanu, *Legal Bulletin*, № 16, s. 50–57. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B5>. [In Ukrainian].
19. Tselkovskyyi H. A., (2024), Mizhnarodnyi aspekt pravovoho rehuliuivannia pidporiadkuvannia ukraïnskoi pravoslavnoi tserkvy, *Kulturolohichnyi almanakh*, vyp. 3 (11), s. 370–377. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44>. [In Ukrainian].
20. *Ukraina ukhvalyla zakon pro zaboronu «prokremlivskoi» pravoslavnoi tserkvy*. URL: <https://www.ft.com/content/af35fca8-0a8a-4d86-b532-78243bbca509>. [In Ukrainian].
21. *Ukraina: novyi zakon vyklykaie zanepokoiennia shchodo relihiinoï svobody*. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/10/30/ukraine-new-law-raises-religious-freedom-concerns>. [In Ukrainian].
22. *Universal Declaration of Human Rights*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. [In English].
23. Vasin M. S., (2019), Suchasna derzhavna-tserkovna vzaiemodiiia v Ukraini: pereosmyslennia konstytutsiinykh zasad, *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 3, s. 80–87. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.13. [In Ukrainian].
24. *Yaki ye pravylni vidnosyny tserkvy i derzhavy?* URL: <https://c4u.org.ua/media/videos/3>. [In Ukrainian].
25. Yelenskyi V. Ye., (2020), Derzhavno-tserkovni vidnosyny v Ukraini: mizh svobodoiu i bezpekoiu, *Stratychichni priorytety*, № 4, s. 30–39. URL: http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/religfree_2020_25_5.pdf. [In Ukrainian].

26. *Yevropeiska Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny (sproshchena versiia vybranykh statei)*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-convention-on-human-rights>. [In Ukrainian].
27. *Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» 987-XII vid 22 kvitnia 1991 r.* URL: <https://www.spfu.gov.ua/en/documents/1585.html>. [In Ukrainian].
28. *Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii», Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR), 1991, № 25, s. 283.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>. [In Ukrainian].
29. *Zakon Ukrainy «Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii» 3894-IX vid 20.08.2024.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-IX#Text>. [In Ukrainian].
30. *Zakon Ukrainy «Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii» № 8371 vid 20 serpnia 2024 roku.* URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252622.html>. [In Ukrainian].